

ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ: ΕΝΑ ΟΝΕΙΡΟ ΚΑΙ ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ

Νίκος Μαρκέτος, Ψυχίατρος-Ψυχοθεραπευτής

nmarketos@gmail.com

Periklis Antoniou photo

*Καθώς κοιτάζα στο κενό
είδα τον εαυτό μου από απέναντι.
Και τότε είδα στο πρόσωπο μου
τον πατέρα μου
στριμωγμένο και σε απόγνωση.*

Πρόλογος

Το παρόν κείμενο διαπραγματεύεται δύο θέματα που έχουν απασχολήσει επανειλημμένα τους ψυχοθεραπευτές διαφόρων προσεγγίσεων. Το ένα είναι το γνωστό όνειρο που

αναφέρει ο Φρόιντ στην ερμηνεία των ονείρων με τίτλο «*Πατέρα δεν βλέπεις ότι καίγομαι;*», και το δεύτερο είναι μια επιστολή που έγραψε ο συγγραφέας Φραντς Κάφκα προς τον πατέρα του. Με την αφήγηση του ονείρου και την ανάγνωση του «*γράμματος στον πατέρα*» εστιάζουμε στην πάντα χαμένη συνάντηση με το σημαντικό πρόσωπο και στο ερώτημα τι ξυπνάει τον ονειρευόμενο. Το κοινό στοιχείο και των δύο είναι ότι στέκονται στην αδυναμία του πατέρα να δει ή να ακούσει τι είναι το κρίσιμο και μοιραίο για το παιδί του. Η αναφορά σε αυτά τα δύο ντοκουμέντα γίνεται, κυρίως, για το συγκινησιακό φορτίο που έχουν και που μπορεί να είναι το έναυσμα για ανάδυση και εξερεύνηση απωθημένων βιωμάτων.

«Πατέρα δεν βλέπεις ότι καίγομαι»

Ένα από τα πιο πολυσυζητημένα όνειρα είναι το «*όνειρο του παιδιού που καίγεται*», το οποίο αναφέρει ο Φρόιντ στο βιβλίο του «*Ερμηνεία των Ονείρων*». Ένα σπαρακτικό όνειρο για τον άδικο θάνατο, τη λήθη, την ενοχή, την ψυχική επιβίωση, την πατρότητα. Το όνειρο αυτό αντιπροσωπεύει την αποτυχία της πατρικής λειτουργίας και είναι μια επίκληση για τον απόντα πατέρα.

Ένας πατέρας καθόταν δίπλα στο κρεβάτι του άρρωστου παιδιού του για μέρες και νύχτες. Αφού πέθανε το παιδί, πήγε στο διπλανό δωμάτιο για να ξαπλώσει, αλλά άφησε την πόρτα ανοιχτή, για να μπορεί να βλέπει από την κρεβατοκάμαρά του στο δωμάτιο στο οποίο ήταν τοποθετημένο το σώμα του παιδιού του. Ένας γέροντας είχε αναλάβει την πένθιμη αγρύπνια, καθόταν δίπλα στο σώμα του παιδιού, μουρμουρίζοντας προσευχές, ενώ γύρω από το κρεβάτι υπήρχαν αναμμένα κεριά. Μετά από λίγη ώρα ύπνου, ο πατέρας ονειρεύεται ότι το παιδί του στέκεται δίπλα στο κρεβάτι του, τον πιάνει από το μπράτσο και του ψιθυρίζει επικριτικά: «Πατέρα, δεν βλέπεις ότι καίγομαι;». Ο πατέρας ξυπνά και παρατηρεί μια λάμψη φωτός στο διπλανό δωμάτιο, πλησιάζει και βλέπει ότι ο γέροντας έχει αποκοιμηθεί, ενώ το σάβανο και το μπράτσο του μικρού νεκρού καίγονται από ένα κεριό που έχει πέσει πάνω τους (Freud, S. 1900).

Το όνειρο έχει δεχτεί διάφορες ερμηνείες. Σύμφωνα με την αρχική θεωρία του Φρόιντ, ότι τα όνειρα είναι εκπληρώσεις ευχών, ο σκοπός του ονείρου ήταν να παρατείνει τον ύπνο του πατέρα, λίγο περισσότερο επειδή στο όνειρο το παιδί του ήταν ακόμα ζωντανό.

Το όνειρο μιλά για τη εύθραυστη σχέση πατέρα/γιου, για την ευθύνη, το νοιάξιμο, την αγωνία, τον πόνο του πατέρα για κάθε αντιξοότητα της ζωής που αντιμετωπίζει ο γιός του

και αυτός είναι απών. Εκεί που ο πατέρας βιώνει με τραγικό τρόπο το όριο του, και ο γιος χάνει την προσδοκία ότι θα τον στηρίξει, διαπιστώνει ότι δεν έχει πλέον να περιμένει τίποτα από εκείνον.

Τύψεις αναμφίβολα βασανίζουν τον πατέρα. Ίσως δεν έκανε αρκετά για να προλάβει την κατάληξη της αρρώστιας. Υπάρχει η πληροφορία ότι το παιδί είχε πυρετό. Ο γέροντας, που έχει βάλει ο πατέρας στο πλάι του παιδιού, δεν είναι ικανός να επιτελέσει το καθήκον του, αποκοιμείται. Μήπως ο γέροντας αντιπροσωπεύει τον πατέρα που δεν στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων, γιατί δεν έκανε όσα έπρεπε για να αποσοβήσει το μοιραίο; Η έκκληση «πατέρα δεν βλέπεις ότι καίγομαι» μπορεί να δηλώνει ότι το παιδί καιγόταν από τον πυρετό και ο πατέρας θα μπορούσε, ίσως, να είχε κάνει κάτι για να το αποτρέψει.

Αυτός ο συνηθισμένος καθημερινός πατέρας που δεν βλέπει, που δεν είναι ποτέ «στο ύψος της δουλειάς του», που αφήνει το παιδί του να καεί, έρχεται αντιμέτωπος με την καυτή ερώτηση του παιδιού, που φέρνει φωτιά όπου κι αν πέσει. Παρουσιάζει τη μάταιη ανθρώπινη έκκληση προς τον Πατέρα, και μας παραπέμπει ακόμη και στην κραυγή του Ιησού στον Σταυρό: *Πατέρα, γιατί με εγκατέλειψες;* («Ηλί Ηλί λαμά σαβαχθανί»);).

Η πρωταρχική ευθύνη του πατέρα είναι να προσφέρει γενναιόδωρα την προστασία του στο παιδί.

Πέρα από την ευθύνη του γονιού, ποια ζητήματα τίγονται για την ψυχοθεραπεία μέσα από αυτό το όνειρο; Το ζητούμενο είναι να βρίσκεται ο θεραπευτής στο ύψος των περιστάσεων, για να αφουγκραστεί το πραγματικό τραύμα και την αγωνία του θεραπευόμενου. Και ποια μπορεί να είναι η απάντηση του θεραπευτή σε αυτό το κάλεσμα, σε αυτή την απόγνωση, σε αυτές τις μομφές, λιγότερο ή περισσότερο βάσιμες; Θα είναι εκείνη ενός πατέρα **που είναι σε εγρήγορηση**, που ακούει την αγωνία και την καταγράφει μέσα στην πυρκαγιά.

Εξάλλου, τελικός προορισμός του ονείρου είναι η έγερση, το ξύπνημα. Πόσες φορές μετά το τέλος μιας συνεδρίας με απασχολούν ερωτήματα όπως: «Μήπως μου διέφυγε κάτι πολύ βασικό;»... «Δεν κατάλαβα την πραγματική αγωνία του θεραπευόμενου;»... «Μήπως είμαι λίγος για αυτή τη διάσταση του προβλήματος;»...

Είμαστε όλοι μέσα σε ένα όνειρο, διστακτικοί να ξυπνήσουμε, παρότι οι αισθήσεις μας καταγράφουν τις φωτιές. Η φράση: «*Πατέρα δεν βλέπεις ότι καίγομαι;*» ως κάτι που απευθύνεται στον καθένα μας, μας συνδέει με τον απερίγραπτο χαρακτήρα της ανθρώπινης συνύπαρξης και μας ξυπνάει, μας αφυπνίζει. Και η ευθύνη μας θα είναι πάντα ατομική (Ασέρ Α. 2018).

Γράμμα στον πατέρα

Θα μπορούσε το «γράμμα στον πατέρα», να είναι συνέχεια του ονείρου, με την έννοια της αναφοράς του γιου για ένα πατέρα που δεν ανταποκρίθηκε στην συναισθηματική του ανάγκη, που ήταν απών σε στιγμές ακραίας αγωνίας του ή, ακόμη χειρότερα, και επικριτικός. Μια επαναλαμβανόμενη τέτοια εμπειρία θα στιγματίσει τη ζωή του γιου, αλλά, ταυτόχρονα, θα τον οδηγήσει να ανατρέψει μέσα του τον πατέρα. Ένας γιος που έχει ανατρέψει μέσα του τον πατέρα, κουβαλάει ένα κενό που προσπαθεί να αναπληρώσει με μετουσιώσεις και πνευματική καλλιέργεια, αλλά το κενό δεν αναπληρώνεται ποτέ. Η ταυτότητα παραμένει μετέωρη και το υποκείμενο δεν μπορεί να επιτελέσει τον συμβολικό του ρόλο.

Ο Φραντς Κάφκα, Εβραίος συγγραφέας, γεννήθηκε στην Πράγα το 1883³. Το επώνυμό του, που σημαίνει «κάργια» στα Τσεχικά, επιβλήθηκε στην οικογένεια όταν με νόμο τον 18ο αιώνα, υποχρεώθηκαν να αντικαταστήσουν το εβραϊκό τους επίθετο. Ο Φραντς ήταν το μεγαλύτερο από έξι παιδιά. Τα δύο αδέρφια του πέθαναν σε νεαρή ηλικία, ενώ οι τρεις αδερφές του πέθαναν αργότερα σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Ο πατέρας του Χέρμαν ήταν ένας εύπορος έμπορος υφασμάτων. Ήταν γιος ενός φτωχού χασάπη με έξι παιδιά. Αντιμετώπισε πολλές αντιξοότητες στην παιδική και νεανική ηλικία, αλλά με σκληρή προσπάθεια και, κυρίως, με την ισχυρή του θέληση και φιλοδοξία έφτασε να μπει στην καλή κοινωνία της Πράγας. Αυτό δεν έπαψε ποτέ να το υπενθυμίζει στην οικογένειά του, κάνοντας παραλληλισμούς μεταξύ του σκληρού παρελθόντος του και αυτού του Φραντς. Τα δεινά που αντιμετώπισε εκείνος ήταν και το κίνητρο για να αγωνιστεί και να ανέβει οικονομικά και κοινωνικά. Ο πατέρας, έχοντας ως μέτρο όσα υπέφερε ο ίδιος, θεώρησε ότι τα παιδιά του έπρεπε να είναι ευτυχισμένα. Η σκληρή ζωή του διαμόρφωσε έναν τυραννικό και οξύθυμο χαρακτήρα, που είχε αντίκτυπο στην ανατροφή του γιου του, κάτι που ο Φραντς προσπάθησε να διαχειριστεί σε όλη του τη ζωή μέσα από το έργο του. Ο πατέρας αναφερόταν συχνά στην έφεση του Φραντς προς τη λογοτεχνία με απαξιωτικό τρόπο.

Η μητέρα του Τζούλυ ήταν αστή, από οικογένεια που ασχολιόταν με τη ζυθοποιία και την υφαντουργία. Ήταν στοργική μητέρα που είχε μεγαλώσει περιτριγυρισμένη από ανθρώπους

³ Βιογραφικά στοιχεία και παραπομπές από [Φραντς Κάφκα Γράμμα στον πατέρα - Παρουσίαση Γεωργία Καρβουνάκη | Λογοτεχνικός Κύκλος Ηρακλείου \(logoteckyklos.blogspot.com\)](http://www.logoteckyklos.blogspot.com)

με υψηλή μόρφωση. Στον συγγενικό της κύκλο υπήρχαν διανοούμενοι, ονειροπόλοι, εκκεντρικοί, με κλίση προς το περιπετειώδες, το εξωτικό ή το παράξενο. Αυτή η οικογένεια γοήτευε περισσότερο τον Φραντς. Μάλιστα, ο πατέρας του έλεγε συχνά: «Είσαι ολόιδιος ο Ρούντολφ!», εννοώντας τον εκκεντρικό αδερφό της Τζούλυ, που κάποτε ασπάστηκε τον καθολικισμό. Ο Φραντς, αν και ο ίδιος δεν αναγνώριζε καμία ομοιότητα με τον θείο του, σκέφτηκε ότι, από τις τόσες φορές που το είχε ακούσει, είχε αρχίσει πραγματικά να του μοιάζει.

Ο Φραντς Κάφκα σε ηλικία 36 ετών, και ενώ ζει μόνος του, γράφει μια επιστολή 103 σελίδων προς τον πατέρα του. Η επιστολή αρχίζει με την προσφώνηση «*Πολυαγαπημένε μου Πατέρα*» και τελειώνει με την υπογραφή «*Φραντς*». Η επιστολή αυτή δεν έφτασε ποτέ στον παραλήπτη.

Στην επιστολή αυτή αποδίδει ευθύνες στο πρόσωπο που θεωρεί υπεύθυνο για την πορεία της ζωή του⁴. Αναφέρει ότι δεν ξέφυγε ποτέ από τα συμπλέγματα του φόβου που του προκάλεσε ο πατέρας του. Ανακαλεί περιστατικά της παιδικής και εφηβικής ηλικίας. Κατηγορεί τον πατέρα, αλλά και βρίσκει τρόπο να τον δικαιολογήσει, γιατί ενώ είναι τυραννικός, θεωρεί ότι η αδυναμία να ξεπεράσει τα συμπλέγματα που του προκάλεσε ο πατέρας οφείλεται στη δική του ευαλωτότητα.

Παραθέτω αποσπάσματα της επιστολής⁵

«Πολυαγαπημένε μου πατέρα,

«Πριν από λίγο καιρό με ρώτησες γιατί ισχυρίζομαι πως σε φοβάμαι. Όπως συνήθως, δεν είχα τι ν' απαντήσω»

Απευθύνει τις πρώτες κατηγορίες στον ίδιο τον εαυτό του:

«Σε όλη σου τη ζωή δούλεψες σκληρά, θυσιάσες τα πάντα για τα παιδιά σου και κυρίως για μένα. Ήμουν λοιπόν εντελώς ελεύθερος να κάνω αυτό που μου άρεσε, ήμουν ανέμελος, χωρίς να χρειαστεί ποτέ να αντιμετωπίσω κάποιο πρόβλημα επιβίωσης. Δεν απαιτούσες καμία ευγνωμοσύνη για όλα αυτά, γιατί ξέρεις πολύ καλά

⁴ Η Θεοδώρα Σκαλή στην βιβλιοπαρουσίαση το «*Γράμμα στον πατέρα*», Franz Kafka, στο τεύχος 18 κάνει μια εις βάθος Ψυχολογική ανάλυση, που μπορούν οι αναγνώστες να την μελετήσουν.

⁵Φραντς Κάφκα: *Γράμμα στον Πατέρα* Εκδόσεις Νεφέλη

τι σημαίνει «ευγνωμοσύνη από τα παιδιά», αλλά περίμενες τουλάχιστον έναν καλό λόγο, κάποια ένδειξη συμπάθειας.

Εγώ, αντί να ανταποκριθώ σε αυτή σου την προσδοκία, σε απέφευγα συνεχώς, κρυβόμουν στο δωμάτιό μου με τα βιβλία μου, έκανα παρέα με επιτόλαιους φίλους και καλλιέργησα παράδοξες ιδέες.

[...] Σου έβαλα όλες τις ευθύνες [...] Δεν έκανα το παραμικρό για σένα»

.....

«Αυτό που ήταν πάντα ακατανόητο για μένα ήταν η παντελής έλλειψη συναισθήματος για τον πόνο και την ντροπή, που θα μπορούσες να μου προκαλέσεις με τα λόγια και τις κρίσεις σου».

Στο γράμμα του θυμάται μια σκηνή από τα πρώτα χρόνια της ζωής του:

«Ένα βράδυ ζήταγα επίμονα νερό, γιατί διψούσα, αλλά και πιθανώς εν μέρει για να γίνω ενοχλητικός, εν μέρει για να παίξω. Όταν αρκετές έντονες απειλές δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα, με έβγαλες από το κρεβάτι, με μετάφερες στο ranlatche (η τσεχική λέξη για το μακρύ μπαλκόνι στην εσωτερική αυλή των παλιών σπιτιών στην Πράγα) και με άφησες εκεί μόνο με το νυχτικό μου, έξω από την κλειστή πόρτα. Μπορεί να μη βρήκες άλλο τρόπο να έχεις ηρεμία και ησυχία εκείνο το βράδυ, αλλά το αναφέρω ως χαρακτηριστικό των μεθόδων σου για την ανατροφή ενός παιδιού και την επίδρασή τους σε μένα. Τολμώ να πω ότι ήμουν αρκετά υπάκουος μετά από αυτό το περιστατικό, αλλά μου έκανε εσωτερική ζημιά...

Ακόμα και χρόνια μετά υπέφερα από τη βασανιστική φαντασίωση ότι ο τεράστιος άνθρωπος, ο πατέρας μου, η υπέρτατη εξουσία, θα ερχόταν, σχεδόν χωρίς κανένα λόγο και θα με έπαιρνε από το κρεβάτι τη νύχτα και θα με μετέφερε στο πεζοδρόμιο...».

.....

«Από την πολυθρόνα σου κυβερνούσες τον κόσμο. Η αυτοπεποίθησή σου ήταν πράγματι τόσο μεγάλη, που πίστευες ότι πάντα έχεις δίκιο. Μερικές φορές συνέβαινε να μην έχεις καμία απολύτως άποψη για ένα θέμα, αλλά εν τούτοις την κάθε γνώμη

σχετικά με το θέμα την έθρρσκησ αναγκαστικά λαθεμένη, χωρίς εξαίρεση. [...] Για μένα πήρες την αινιγματική ποιότητα που έχουν όλοι οι τύραννοι των οποίων τα δικαιώματα βασίζονται στο πρόσωπό τους και όχι στη λογική».

Σε άλλο σημείο της επιστολής αποδίδει στον πατέρα κάποιο βαθμό χειριστικότητας.

«Η καρδιοπάθεια είναι ένα μέσο για να ασκείς την κυριαρχία σου πιο έντονα, αφού η σκέψη της αναγκαστικά πνίγει κάθε αντίθεση από τους άλλους».

Παρακάτω, στην επιστολή του ο Κάφκα περιγράφει πώς έχει εσωτερικεύσει τον δυναστικό πατέρα...

«... Ούτε καν η δυσπιστία σου προς τους άλλους δεν είναι τόσο μεγάλη όσο η δική μου δυσπιστία προς τον εαυτό μου, την οποία έχεις καλλιεργήσει μέσα μου».

Ο Κάφκα καταφεύγει στην ατέρμονη γραφή για να καλύψει το κενό της ταυτότητας... Όπως λέει ο ίδιος «εγώ συνίσταμαι από λογοτεχνία, δεν είμαι τίποτε άλλο και δεν μπορώ να είμαι τίποτε άλλο».

Στο κείμενο αυτό ο Κάφκα βάζει τον πατέρα του ως το μέτρο για να κρίνει τον εαυτό του και τον βρίσκει πάντα ανάξιο. Σε έναν βαθμό, ο φόβος απέναντι στον πατέρα του δεν του επέτρεψε να σεβαστεί τον εαυτό του και το έργο του και να πιστέψει ότι αξίζει να φτάσει στον κόσμο.

Παρότι όσα καταλογίζει ο Φραντς στον πατέρα του είναι εμπειρίες που αρκετοί γιοι έχουν - και αυτά τα κενά ή τραύματα μπορούν σε κάποιο βαθμό να τα ξεπερνούν για να φτάσουν ακόμη και στη συγχώρεση και να ζήσουν τη ζωή τους χωρίς σημαντικές ατέλειες- ο Κάφκα παραμένει καθηλωμένος σ' αυτά, όπως το μαρτυρούν η ζωή και το έργο του. Ίσως γιατί ο πόνος από τον πατέρα του να ήταν η πηγή της έμπνευσής του και, τελικά, ό,τι είναι ο Κάφκα σήμερα το οφείλει στον πατέρα του. Ο κόσμος, όπως παρουσιάζεται στο έργο του, είναι εφιαλτικός, κλειστός, σκληρός, παράλογος. Τα πρόσωπα είναι υποταγμένα, χωρίς καθορισμένη ταυτότητα (Σκαλή Θ., 1019). Η υποταγή, η συντριβή και ο τρόμος των ηρώων του είναι η εξωτερίκευση του δικού του εσωτερικού κόσμου (Καρβουνάκη Γ. 2020). Το άτομο δεν έχει πρόσβαση σε κάποιο νόημα. Οι ήρωες μπλέκουν στα γρανάζια της εξουσίας και συνθλίβονται.

Το αναπτυξιακό έργο προς την αυτονομία και την ενηλικίωση είναι να περάσει από την εξιδανίκευση του πατέρα στο στάδιο της αποιδανικοποίησης, μετά στη συμφιλίωση και, τελικά, στη σχέση ενήλικα προς ενήλικα, για να μπορέσει να χαράξει τη δική του πορεία στον κόσμο. Η επιστολή αυτή μαρτυρεί ότι ο Κάφκα, παρά το κατηγορητήριο, είναι παγιδευμένος να μένει στη σκιά του πατέρα. Ως ενήλικας, ο Κάφκα ήταν στοιχειωμένος από την εχθρική και ανυπόμονη παρουσία του πατέρα του στο μυαλό του. Αλλά, συμπληρώνει, λέγοντας ότι η εχθρότητα που εξέφρασε ο πατέρας του εναντίον του όταν ήταν παιδί, στρέφεται τώρα από τον ίδιο εναντίον του εαυτού του.

Το βασικό στρατήγημα ενός εσωτερικευμένου άτεγκτου πατέρα -όταν το υποκείμενο έχει εσωτερικεύσει πλέον ένα σκληρό και απαιτητικό δεοντολογικό κώδικα- είναι να κατηγορεί τον εαυτό του ότι δεν ανταποκρίνεται στις υψηλές απαιτήσεις. Εδώ, έχουμε τη μαρτυρία ότι ο Κάφκα παλεύει με τους δικούς του δαίμονες.

Έτσι, το γράμμα προς τον πατέρα έφτασε στον προορισμό του – επειδή ο πραγματικός παραλήπτης ήταν ο ίδιος ο συγγραφέας.

Θα πορευτώ με τον εαυτό που έχω

Δεν έχω άλλον

Επίλογος

Υπό το φως των διαδοχικών κρίσεων που περνά σήμερα ο κόσμος, το όνειρο του παιδιού που καίγεται και το γράμμα προς στον πατέρα είναι μια αγωνιώδης επίκληση για να ακούσει ένας εντελώς κοιμισμένος κόσμος, αλλά και ένα κατηγορητήριο για τα λάθη του πατέρα και, ταυτόχρονα, για την κοινωνία που συγκροτήθηκε στο θεμέλιο σχέσεων εξουσίας /υποταγής.

Αναφορές

Freud, S. (1900), Η ερμηνεία των ονείρων Εκδόσεις Πλέθρον

Ασερ Αριέλα (2018), [«Πατέρα, δεν βλέπεις ότι καίγομαι;» - TA NEA \(tanea.gr\)](https://www.tanea.gr)

Γεωργία Καρβουνάκη, Φραντς Κάφκα Γράμμα στον πατέρα - Παρουσίαση Γεωργία Καρβουνάκη | Λογοτεχνικός Κύκλος Ηρακλείου (logoteckyklus.blogspot.c

Κάφκα Φραντς: Γράμμα στον Πατέρα Εκδόσεις Νεφέλη

Σκαλή Θεοδώρα (2019): Περί Πατέρων, Λόγος Πρώτος! Βιβλιοπαρουσίαση του Γράμμα στον πατέρα, Franz Kafka «Συστημική Σκέψη & Ψυχοθεραπεία» τεύχος 18
<https://hestafta.org/systimiki-skepsi-psychotherapeia-periodiko/teuchos-18/>